

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ ДОНЕЦКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

ДОНБАССКАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ СТРОИТЕЛЬСТВА И АРХИТЕКТУРЫ

СБОРНИК НАУЧНЫХ ТРУДОВ

**Республиканской
очно-заочной научной конференции**

«НАУКА И МИР В ЯЗЫКОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ»

20 ноября 2015 г.

г. Макеевка

УДК 80(06)+81(06)

ББК 81.2

*Печатается по решению ученого совета Донбасской национальной академии
строительства и архитектуры. Протокол № 3 от 30.11.2015 г.*

Наука и мир в языковом пространстве: сб. науч. трудов Республиканской очно-заочной научной конференции (20 ноября 2015 г.). – Макеевка, 2015. – 644 с. : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://donnasa.ru/inform.php?lng=r&pid=2468&art=2469>.

Сборник содержит 160 научных работ участников Республиканской очно-заочной научной конференции «Наука и мир в языковом пространстве» (Макеевка, 20 ноября 2015 г.).

Материалы представлены по таким тематическим направлениям: «Теоретико-методологические и прикладные проблемы филологии»; «Ономастика Донбасса»; «Язык как отражение духовных и этнокультурных ценностей»; «Межкультурная коммуникация: проблемы и перспективы»; «Методика преподавания лингвистических дисциплин: традиции и инновации»; «Язык и средства массовой информации», каждое из которых состоит из двух частей: 1) работы учёных-лингвистов, литературоведов, культурологов, методистов, педагогов (собственные и в соавторстве); 2) статьи и тезисы аспирантов, магистрантов, студентов, учащихся 10–11 классов под руководством преподавателей.

Издание заинтересует учёных-филологов, педагогов, студентов, учащихся, а также широкий круг читателей.

Редакционная коллегия:

- Горохов Е. В. – председатель оргкомитета, ректор академии, д.т.н., профессор;
- Зайченко Н. М. – проректор по учебной работе, д.т.н., профессор;
- Мущанов В. Ф. – зам. председателя оргкомитета, проректор по научной работе, д.т.н., профессор;
- Назим Я. В. – проректор по научно-педагогической работе и международным связям, к.т.н., доцент;
- Левченко В. Н. – проректор по научно-педагогической и воспитательной работе, к.т.н., профессор;
- Назар Р. Н. – заведующий секцией языковой подготовки и межкультурной коммуникации кафедры прикладной лингвистики и этнологии, к.ф.н., доцент;
- Новикова Ю. Н. – доцент секции языковой подготовки и межкультурной коммуникации кафедры прикладной лингвистики и этнологии, к.ф.н., доцент;
- Стифеева А. А. – начальник отдела дополнительного образования и воспитательной работы (Управление образования администрации Старобешевского района).

КОНТЕКСТУАЛЬНА АСОЦІАТИВНІСТЬ ЯК УЗАГАЛЬНЕННЯ ТЕКСТОВИХ АСОЦІАЦІЙ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕТИЧНОГО СЛОВОВЖИВАННЯ НАЗВ СПОРІДНЕНОСТІ)

Марфіна Жанна Вікторівна,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та загального мовознавства,
декан філологічного факультету
Луганський державний університет ім. Тараса Шевченка

У художньому тексті слова не існують ізольовано одне від одного: вони створюють певну асоціативно-семантичну єдність, зв'язність, що реалізує певну тему й відповідає авторському задуму. Ще Г. Винокур у роботі “Про мову художньої літератури” відзначив властивість поетичного слова входити у відповідні “сміслові ряди” залежно від того образу, основою якого є це слово [1, с. 29]. Існування особливих парадигматичних мікро- та макросистем у художньому тексті, основою яких є асоціативно-семантичні зв'язки, відзначали у своїх роботах М. Братусь, В. Буда, Н. Данилюк, Л. Дідківська, Н. Дужик, С. Єрмоленко, Т. Коць, О. Маленко, Н. Мех, Л. Савченко, В. Сиротіна, Л. Ставицька та інші.

Серед асоціативних ліній, що виникають у польових структурах поетичного тексту, виокремлення контекстуальної асоціативності пов'язане з усвідомленням того, що асоціативність у контексті – це не лише відображення дистантних чи контактних відношень, взаємозалежностей між мовними одиницями, між асоціатом і асоціативом, а й відношення до ситуації.

Як мінімальну одиницю для визначення контекстуальної асоціативності ми обираємо певний смисловий, синтаксично оформлений та інтонаційно завершений відрізок поетичного контексту – вірша, необхідного для ідентифікації ситуативно-смислового змісту слів-поетизмів, їх дискурсивної затребуваності. Такий мінімальний поетичний контекст дає уявлення про тему висловлювання, яка, як правило, виявляється у текстах описово-буттєвого змісту. Тему контексту відображає слово-поняття, яке можна вважати своєрідним фіксатором фрагментів реального світу. Проведення такої операції зумовлене тісним зв'язком логіко-семантичного та психологічного аспектів систематизації мовних одиниць. Визначені до мінімальних контекстів асоціати згруповано у ширші семантичні групи – класи.

Масив стилістичних контекстів мови ХХ ст., у яких вживаються назви спорідненості (далі – НС), дає підстави для виокремлення певних **тематичних класів контекстуальних асоціатів:**

1. Клас внутрішньопсихологічних асоціатів, як-от: самотність, любов, щастя, спокій, гордість, надія, ніжність, радість, лагідність, ласкавість, мудрість, порозуміння, скорбота тощо: “А було стільки ніжності в нашої неньки, Та ще більше було в неї ласки” (Л. Забашта) – ас. з ніжністю, ласкавістю; “Як Малуша благає сторожу! Божеволіє, молить: Синочок коняє

тепер!” (С. Дзюба) – ас. з тривогою; “Хай сняться вашим сном Червоні сні калини, Щасливиться ночам з дитини до дитини” (М. Вінграновський) – ас. зі щастям.

2. Клас морально-етичних асоціатів, як-от: доброта, підтримка, турботливість, щедрість, самовідданість, авторитет, совість, духовність, обов’язок, моральна відповідальність, вимогливість тощо: “Мій дім в душі, де світиться мій рід” (Н. Гнатюк) – ас. з духовністю; “Неначе в дім батьків, Надійний, звичний, добрістю зогрітий, На ці віками витерті ступені, На ці віками викрашені плити Я без покори й остраху ступив” (М. Бажан) – ас. із надійністю; “На землі тиловій, оборонній, після лютої дуже зими недаремно в плуги замість коней запрягалися наші мами” (А. Бортняк) – ас. із самовідданістю.

3. Клас динамічних асоціатів, як-от: розставання, пам’ять, спогади, зустріч чекання, господарювання, каяття, працьовитість, гостинність, праця на землі, оповідь, порада тощо: “Поїхали на сквиру, на гриби ..., Де дядько крише підсвинкам буряк, Де тітка гусям – гуля, гуси, гуля!..” (М. Вінграновський) – ас. з господарюванням; “А ти, мати, мене та від хати, Будеш, мати, мене проводити, Мене проводити та не забувати...” (М. Вінграновський) – ас. з розставанням; “Поїзд визирне з даліни – я очікувально озирнуся, з чоловіком своїм з війни приїздила до нас тьотя Нюся” (В. Березінський) – ас. з чеканням.

4. Клас загальнокультурних асоціатів, як-от: родовід, спадковість, пісня, духовні (життєві) цінності, родина, сім’я, традиції, рідна домівка, хата, духовна спадщина, берегиня, мова, молитва, багатство, доля, оберіг, добробут: “І я стою у цьому верем’ї, Хвилююся, аж кров у скроні стука, Як предки хвилювалися мої І будуть хвилюватися онуки...” (В. Мороз) – ас. із спадковістю; “Вельможі пихаті і горді Плетуть родоводів в’язь: В одного – прапрадід став лордом, В іншого – прадід князь” (В. Симоненко) – ас. з родоводом.

5. Клас суспільно-політичних (ідеологічних) асоціатів, як-от: Батьківщина, війна, єдність, воля, взаємодопомога, патріотизм, народ, подвиг, колективізм тощо: “Сашкові тільки двадцять з гаком, Душа сумує за баракком, Де всі – рідня, де всі – свої, Де всі походились краї...” (М. Подолян) – ас. з колективізмом; “Ще війни жахне котилось коло Вигромом невітшим і гірким: У тієї безвісти синочок, Іншій – надійшла учора вість...” (Д. Головка) – ас. з війною.

6. Клас темпоральних асоціатів, як-от: майбутнє (щасливе), дитинство, минуле, старість, вічність, молодість, юність: “Отак летіти б вік у вік нам в ясне майбутнє – швидко-швидко. До правнуків, до невідомих, що звідають космічні далі” (В. Швець) – ас. з майбутнім; “Той паперовий змії що ми змайстрували разом з батьком і братом кудись відлетів...” (Р. Мельників) – ас. з дитинством.

7. Клас етнокультурних асоціатів, як-от: вишиванка, земля, колисанка, казка, квіти: “Я лишився з цвітом-вишнею, Із узором-рушником ... З тим, що сестри, було, вишили, І красою очі тішили, Коли був ще юнаком” (П. Усенко) –

ас. з вишиванкою; “В білій льолі люлСпатоньки-спатулі, Тато-мама, тато-мама Колисали ...” (М. Вінграновський) – ас. із колисанкою. 8. Клас фізичних асоціатів, як-от: сила, втома, сирітство, джерело життя: “І силу, й славу маєм шанувати, Котрих зажив наш хліборобський рід” (М. Братан) – ас. з силою; “На бабусину трин-траву голубів прилітає пара. Шепче бабуця: “Проживу, але за що мені ця кара?”” (В. Березінський) – ас. із втомою;

9. Клас зовнішніх асоціатів, як-от: краса, усмішка: “Ми всі з такої даліни, З такого давнього просвіту, Де повні мужності сини, А доньки – сонячного цвіту” (О. Довгий) – ас. з красою; “Я прийду [до дядька] і вимовлю: – Спасибі, – І нічого більше не скажу. За твою усмішку, рідну й милу, За казки в дніпровому краю, За любов і за пісенну силу, І за ніжність мріяну твою” (А. Малишко) – ас. з усмішкою.

10. Клас міфічних асоціатів, як-от: безсмертя, слава: “В чорнім горі і журі Віру нашу не підняти: Умирають матері, Та не вмере ніколи Мати!” (Б. Олійник) – ас. з безсмерттям; “І силу, й славу маєм шанувати, Котрих зажив наш хліборобський рід” (М. Братан) – ас. зі славою.

Типологію асоціатів визначають синтагматично і смислово наголошені частини мінімального контексту-речення. Ці частини – слова, словосполучення, словесні ряди – класифіковано залежно від їх граматичних, лексико-тематичних властивостей, логіко-семантичних зв’язків стимулу й асоціата, ступеня зв’язності елементів словосполучення, характеру їх семантичної трансформації.

Як загальний критерій для побудови класифікації типів асоціатів беремо структурний, що визначає “кінечність” типів стимулів у мінімальному поетичному контексті на відміну від “безкінечного” семантичного.

Отже, найбільш поширений тип асоціатів, – той, що виражений **одним словом** (у межах поетичної синтагми). Серед них виокремлюються наступні підтипи:

1) дієслівно-предикативний, як-от: “**Веди** нас, батьку, в рідний дім, **Приймай** нас, батьку, на поріг, **Постав** на стіл, що приберіг” (А. Малишко) – ас. з гостинністю; “За селом на вечірній дорозі У промінні осіннього сонця **Я зустрів** своїх батька-матір” (М. Вінграновський) – ас. із зустріччю; “**Мета**, онучку, – то вставати рано, лягати пізно” – так твій дід **робив**” (В. Гужва) – ас. з працьовитістю.

Для описово-буттєвих контекстів характерне висування дієслова-предиката у сильну позицію поширеного обставиною способу дії або місця простого двоскладного речення (або частини складного речення). У такому реченні головний член-підмет – НС, а присудок із залежною обставиною – асоціат, підпорядкований асоціативу цілого контексту: “Я тобі розкажу, що твій татко **дуже любив** тебе і **дуже скучав** за тобою; твій татко носив тебе у своїх очах і не віддавав нікому – чуши, ніколи й нікому” (Н. Поклад) – ас. з батьківською любов’ю; “**Тут бій** кипить. **Тут падають брати**. **Тут рота помирає** од знемоги...” (М. Шевченко) – ас. з війною;

2) а т р и б у т и в н и й – це означення при НС, що конкретизує загальну чи індивідуальну властивість означуваного і збігається семантично з асоціатом:

“На кров народу, в боротьбі пролиту, на честь батьків, що **вольними** жили, ... – я присягаюсь і клянусь” (Карманський) – ас. з волею; “А був у батька характер **крутенький**, Турецької, певне, закваски...” (Л. Забашта) – ас. з суворістю;

3) з’ясувальний номінатив – іменник, що стоїть на початку речення й визначає зміст синтагми, її тему, як-от: “**Щедрість** – це коли діти, В битву йдучи, цілують Матері владну руку, Моляться тільки їй” (М. Чернявський) – ас. із щедрістю; “**Клопоту** ще й додалося – Янка підроста, синок” (О. Ющенко) – ас. з клопотами;

4) родовидової суміжності стимулу й асоціата, репрезентований тематичним класом загальнокультурних асоціатів: слово – елемент духовної спадщини. Наприклад: “О рідне слово, що без тебе я?! Тебе у спадок віддали мені Мої батьки і предки невідомі, що згинули за тебе на вогні” (Д. Павличко) – ас. зі спадщиною духовною;

5) предметно-поняттєвої суміжності стимулу й асоціата, коли стимулом є артефакт, напр., паперовий змій, скриня: “Той **паперовий змій** що ми змайстрували разом з батьком і братом кудись відлетів ...” (Р. Мельників) – ас. з дитинством; “Добре живеться тітці Ярині: Сонце – у вікна, І в хаті – **скриня**” (І. Білий) – ас. з добробутом;

6) асоціат дорівнює асоціативу, тобто мікроконтекст та вичленований асоціат є структурно й семантично тотожні: “Вельможі тихаті і горді Плетуть **родоводів** в’язь: В одного прапрадід став лордом, В іншого прадід – князь” (В. Симоненко) – ас. з родоводом; “Привіт вам, любі сестри і брати, Невже на світі ще існує злоба? У душах ваших стільки ж доброти!” (М. Братан) – ас. з добротою;

7) нумеральний як засіб стилістичної гіперболізації суспільно-політичної теми єднання народів, а також як стилізований фольклорний елемент. Поширений у мові поезії першої половини ХХ ст. (до кінця 70-х років), напр.: “Ми ідем веселі на паради, **Мільони** – сестри і брати” (О. Близько) – ас. з єдністю.

Другий за активністю тип асоціатів, що має форму **словесного ряду**. Серед них виокремлюємо такі підтипи:

1) лексико-тематичний, тобто мінімальний контекст містить дві, три та більше мовних одиниць, підпорядкованих темі висловлення. Наприклад: “Ще **війни** жахне котилось коло Вигромом невітшим і гірким: У тієї – **безвісти синочок**, Іншій – **надійшла учора вість...**” (Д. Головка) – ас. з війною;

2) ампліфікаційний з різновидами:

а) номінативно-перелічувальне нанизування іменників: “Заграй, сивий **Дніпре**, вітрами подми, Щоб бачили ми твої хвилі ревучі, Батьків невідкорених, **доли і кручі, Стежки і дороги**, де вирости ми!” (А. Малишко) – ас. з Батьківщиною; “Минуть роки. І я гукну домашніх – **синів, дочок, внучат, увесь мій рід** зніматися на тлі старої бапти: **онук був, син, а стали – батько й дід**” (В. Гужва) – ас. з родиною;

б) висхідне номінативно-перелічувальне нанизування прикметників:

“Неначе в дім батьків, **Надійний, звичний, добрістю зогрітий**, На ці віками витерті ступені, На ці віками викрашені плити Я без покори й остраху ступив” (М. Бажан) – ас. із. добром, надійністю;

в) висхідний номінативно-підсилювальний із змінюваними дистрибутами: “Вам дорогий **ваш біль, ваш хміль, Ваш серп, ваш меч, ваш спів, ваш гнів, І усміх дочок і синів...**” (М. Рильський) – ас. з життєвими цінностями; “Скучив за степом, скучив за лугом, скучив за ставом, скучив за гаєм, скучив за сином, скучив за другом, скучив за матір’ю, за рідним краєм” (В. Стус) – ас. з рідною домівкою;

3) лексичний повтор, наприклад: “Ой стара бабуся – дев’яносто. **Нажила**сь на світі, що й казати. Не так **нажила**сь, як **наробила**сь – і рук і ніг не чує на негодю” (В. Мисик) – ас. із старістю; “І ми потиху та помалу **Співали** пісню, в знак надії, Ту, що в Смоленщині **бувало Співав** у кузні батько твій” (А. Малишко) – ас. з піснею.

Третій за активністю тип асоціатів, що мають **форму словосполучень**. Серед них виокремлюються наступні підтипи:

1) з метафоричним асоціативом-словосполученням як смисловим центром мінімального поетичного контексту, а саме: “Ти дуже зносився, мій батьку, я бачу, **Літа, наче коні, промчали на мості**, А ми ж із тобою схожі на вдачу І щирі **занадто**” (А. Малишко) – ас. зі старістю; “Ми всі з такої даліни, З такого давнього **просвіту**, Де повні **мужності сини**, А **доньки – сонячного цвіту**” (О. Довгий) – ас. з красою;

2) символічний асоціатив. Наприклад, архетип **смерть** представлений асоціативом верба: “І привезли у **цинковій труні** // В село “афганця” тіло поховати, // І плакали надривно **батько й мати**, // І **гнулись верби**, тихі і сумні” (І. Савич) – ас. з горем;

3) розмовні й книжні фразеологічні одиниці, ситуативні фразеологічні сполуки, які є номінативно-експресивним центром поетичного контексту: “У **власній хаті – то уже що інше: як тато в двері, діти в кутик – шурх, а жінка – нишком, любить, аж не дише, бо **вкусить тазду муха** – буде рух!**” (Н. Давидовська) – ас. з батьківською суворістю;

4) стилізовані асоціативи – мовно-естетичні знаки народнопісенності, внутрішня форма яких містить контекстуальний асоціат: “Ой **хмаронько, ой чаронько**, Не лети, **Зірви з мене листячко-намистечко** Без краси, У рідную **родиноньку**, На милую **Україноньку Віднеси**” (О. Олесь) – ас. з Україною; “А **сестра, як вийшла за ворота**, **Всі луги й лужечки зацвіли**” (А. Малишко) – ас. з красою.

Отже, як показує досліджений матеріал, **контекстуальна асоціативність** – це узагальнення текстових асоціацій, образних моделей, які в сукупності створюють певний тематичний логіко-семантичний комплекс.

Література

1. Винокур Г. О. О языке художественной литературы / Г. О. Винокур. – М. : Высшая шк., 1991. – 449 с.